

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ
ΜΕΛΕΤΩΝ

ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΙΟΝΙΟΥ & ΑΔΡΙΑΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΙΔΡΥΜΑ
ΙΩΣΗΦ & ΕΣΘΗΡ ΓΚΑΝΗ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Α΄ ΠΑΝΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

«Ιστορία-Λογισσίνη»

Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913»

Υπό την αιγίδα του **Προέδρου της Δημοκρατίας**

Πέμπτη, 28 Φεβρουαρίου - Κυριακή 3 Μαρτίου 2013

ΜΕΓΑΡΟ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

«Αίθουσα Κ. Κατσάρη»

ΤΟΜΟΣ Α΄

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2015

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΑ ΚΑΤΑ ΓΕΩΡΓΙΟ ΓΑΖΗ ΔΕΙΝΑ ΤΟΥ ΔΕΛΒΙΝΑΚΙΟΥ.

ΜΙΑ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΑΦΗΓΗΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Το 1835, η αναμικτή ακόμη βιβλιογραφία μαρτυριών και αφηγήσεων για την προεπαναστατική περίοδο και τον Αγώνα του 1821 εμπλουτίζεται με ένα έργο έκκεντρο, το οποίο δεν αφηγείται γεγονότα της Επανάστασης ούτε διαδραματίζεται στις περιοχές που μόλις πριν λίγα χρόνια περιλήφθησαν εντός των συνόρων του Ελληνικού κράτους. Το μικρό αυτό βιβλίο, που τυπώθηκε στο εγκατεστημένο στην Αίγινα τυπογραφείο του Ανδρέα Κορομηλά, φέρει τον τίτλο *Τρόπαιον Δελβινακίου ήτοι Ιστορία του Δελβινακίου κατά του Αλή πασά*¹. Συγγραφέας είναι ο Γεώργιος Γαζής, ο οποίος στις 45 σελίδες του αφηγείται με ποιητικό λόγο -ο ίδιος γράφει με «πολιτικούς στίχους», δηλαδή με δεκαπεντασύλλαβο- την ιστορία και τα πάθη της ιδιαίτερης πατρίδας του. Το στιχούργημα παρέχει ενδιαφέρον πραγματολογικό υλικό, ταυτόχρονα όμως συνιστά ένα ιστορικό τεκμήριο ανοικτό σε πολλές διαφορετικές αναγνώσεις, και ένα εργαλείο πρόσφορο για την κατανόηση των περίπλοκων σχέσεων που χαρακτήριζαν το τρίγωνο: Υψηλή Πύλη, Αλή πασάς, χριστιανικές κοινότητες.

1. Το έργο αυτό του Γαζή γνώρισε τρεις επανεκδόσεις από συμπατριώτες του. Η πρώτη πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα το 1916, με δαπάνες του Δελβινακιώτη Νικολάου Μάγκου. Η επόμενη το 1946 στην Αθήνα πάλι, σε επιμέλεια του Δελβινακιώτη Νικ. Πατσέλη. Η τρίτη, φωτομηχανική ανατύπωση της πρώτης, συμπεριλήφθηκε σε συνολική έκδοση του έργου του που πραγματοποίησε η Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών στα Ιωάννινα το 1971.

Καταρχήν ο συγγραφέας, ο Γεώργιος Γαζής, είναι εκπρόσωπος του χαρακτηριστικού εκείνου τύπου ανθρώπου, που ενεπλάκη ενεργά στον Αγώνα, συνδυάζοντας την πένα με το όπλο. Πρόκειται για λόγιους επαναστάτες ή επαναστάτες που μετατράπηκαν σε λόγιους, και κατέγραψαν όσα έμαθαν ή έζησαν από τη μνήμη και την εμπειρία τους, διασώζοντας την ιστορία του 1821. Στη χωρία αυτή ανήκουν μια πλειάδα αγωνιστές -ο Φώτιος Χρυσανθόπουλος (Φωτάκος), ο Σπυρίδων Τρικούπης, ο Νικόλαος Δραγούμης, ο Μιχαήλ Οικονόμου, ο Νικόλαος Σπηλιάδης, ο Δημήτριος Αινιάν, ο Θεόδωρος Ρηγόπουλος και άλλοι- οι οποίοι υπηρέτησαν ως γραμματικοί στους οπλαρχηγούς της Επανάστασης και κατόπιν ιστόρησαν τα «συμβάντα», συγκροτώντας ένα πολύτιμο σώμα απομνημονευμάτων για τον Αγώνα. Ο Γ. Γαζής παρότι ευτύχησε μίας φροντισμένης επανέκδοσης του μεγαλύτερου και πιο αξιόλογου τμήματος του έργου του, εντούτοις νομίζω ότι δεν εισήλθε στην κεντρική σκηνή της σχετικής με το '21 ιστοριογραφίας².

Την πολυκύμαντη ζωή του Γ. Γαζή τη γνωρίζουμε ικανοποιητικά χάρη στον «Κώδικα της βιογραφίας», ένα πολυσέλιδο αυτοβιογραφικό κείμενο, το οποίο άρχισε να συντάσσει το 1841 και συνέχισε να το συμπληρώνει έως το 1852³. Οι πιο σημαντικοί σταθμοί του βίου του που περιλαμβάνονται σε αυτό είναι οι ακόλουθοι⁴:

— Γεννιέται το 1795 στο Δελβινάκι, φοιτά στο ελληνικό σχολείο

2. Γ. Γαζής, *Λεξικόν της Επανάστασεως και άλλα έργα. Αυτοβιογραφικά και Πατριδογραφικά, Λόγοι Διάφοροι, Βιογραφία Μπότσαρη και Καραϊσκάκη, Τρόπαιον Δελβινακίου, Έγγραφα και επιστολαί*, επιμέλεια Λεάνδρος Βρανούσης, σημειώσεις Νικόλαος Πατσέλης, Αθήνα 1971. Ο Κ. Φρόντζος, πρόεδρος τότε της Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, στο προλογικό του σημείωμα χαρακτηρίζει τον Γ. Γαζή «αφανή Ηπειρώτη λόγιο και αγωνιστή» (σ. ε').

3. Μικρά βιογραφικά σημειώματα του Γ. Γαζή από πρόσωπα κοντινά στην εποχή του, βλ. Π. Αραβαντινός, *Περιγραφή της Ηπείρου εις τρία μέρη*, μέρος Γ', Ιωάννινα 1984, σ. 196 και ο ίδιος, *Βιογραφική συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας*, επιμέλεια Κ. Θ. Δημαράς, Ιωάννινα 1960, σ. 35-36.

4. Προέρχεται από όσα αναφέρει ο Γ. Γαζής, «Κώδιξ της Βιογραφίας», *Λεξικόν*, ό.π., σ. 225-284.

- μεταναστεύει στο Ιάσιο το 1814, παρακολουθεί το εκεί Ελληνικό Σχολείο⁵
- μετακινείται το 1816 στο Βουκουρέστι, γίνεται δεκτός ως υπότροφος στην εκεί Επισκοπή και το 1820 μυείται στη Φιλική Εταιρεία
- επιστρέφει στο Ιάσιο, διδάσκεται την Αλληλοδιδασκτική μέθοδο
- μεταβαίνει στο Βουκουρέστι το Φεβρουάριο του 1821, εντάσσεται στο στρατό του Αλέξανδρου Υψηλάντη και συμμετέχει στην επανάσταση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες
- ταξιδεύει μέσω Τεργέστης για την Ελλάδα, αποβιβάζεται στις 6 Αυγούστου στην Καλαμάτα και κατόπιν μεταβαίνει στην Τρίπολη για να συναντήσει τον Δημήτριο Υψηλάντη
- ακολουθεί τον Χριστόφορο Περραιβό στο Σούλι
- διορίζεται το 1822 γραμματικός του Γεωργίου Βαρνακιώτη
- συλλαμβάνεται από ανθρώπους του Αλ. Μαυροκορδάτου, φυλακίζεται και αρρωσταίνει βαριά
- αναλαμβάνει το 1823 γραμματικός του Τσάμη Καρατάσου
- διορίζεται το 1824 γραμματικός του Γεωργίου Καραϊσκάκη
- επιστρέφει το 1825 στο Δελβινάκι
- δημιουργεί το 1826 το τοπικό ελληνικό σχολείο και εμπλέκεται στα πράγματα της κοινότητας, πρωταγωνιστώντας στην εκ των ενόντων προσπάθεια ρύθμισης του συσσωρευμένου κοινοτικού χρέους
- μεταβαίνει στη Βεσσαραβία και στην Κωνσταντινούπολη για να διαπραγματευτεί με τους απόδημους Δελβινακιώτες τη συμμετοχή τους στην αποπληρωμή του χρέους της ιδιαίτερης πατρίδας τους
- επιστρέφει το 1828 στο Ναύπλιο και απασχολείται ως γραμματικός
- ξαναγυρίζει το 1830 στο Δελβινάκι και ανοίγει σχολείο
- γίνεται δάσκαλος στο Αργυρόκαστρο το 1834

5. Για την Ηγεμονική Ακαδημία του Ιασίου βλ. Κ. Χατζόπουλος, *Ελληνικά Σχολεία στην περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 210-223.

- εργάζεται το 1835 και 1836 στην Αθήνα και στην Αίγινα στη γραμματεία των δικαστηρίων
- διορίζεται σχολάρχης στο Μεσολόγγι το 1837, σχολάρχης στην Αμφισσα το 1840 και ακολούθως σχολάρχης στη Λαμία
- πεθαίνει το 1855.

Ο απολογισμός του βίου εντυπωσιακός η κινητικότητα όμως και το εύρος των πολυσχιδών δραστηριοτήτων δεν πρέπει, νομίζω, να θαμπώσουν ορισμένες βασικές συνισταμένες της διαδρομής του, καθώς δεν αφορούν μόνο τον ίδιο αλλά αντιπροσωπεύουν το προφίλ, τη στάση ζωής και τη συμπεριφορά μιας ομάδας ανθρώπων, που δρουν κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα στον ελληνικό χώρο. Επισημαίνουμε επιγραμματικά μερικά ανοικτά πεδία διερεύνησης, στα οποία εντάσσονται τα έργα και οι ημέρες του Γ. Γαζή, που μέσα από το δικό του παράδειγμα συμβάλλει στη διεύρυνση των γνώσεών μας για τα θέματα αυτά.

α) *Η μετανάστευση, και ειδικότερα το δρομολόγιο ορεινή Ήπειρος - Παραδουνάβιες Ηγεμονίες*. Ο Γαζής μετέχει στην εκτεταμένη μεταναστευτική κίνηση των Ηπειρωτών προς την Κεντρική Ευρώπη και τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες⁶. Ίχνη της μετακίνησης αυτής εντοπίζονται στα έργα ευποιίας των ξενιτεμένων Ηπειρωτών στον τόπο καταγωγής τους⁷. Ο Γαζής όμως αποκλίνει από το κυρίαρχο μοτίβο, που θέλει τον ηπειρώτη μετανάστη να προκόβει στο εμπόριο και να πλουτίζει. Αποτελεί τμήμα μιας μειοψηφικής αλλά διακριτής, μεταξύ των ξενιτεμένων, ομάδας, που επιλέγουν αντί του Κερδώου Ερμή, τον Ερμή τον Λόγιο· πραγματοποιούν εγκύκλιες ή και πιο εξειδικευμένες σπουδές και κατόπιν μετέχουν οι ίδιοι ως δάσκαλοι στην εκπαιδευτική διαδικασία.

6. Μια εικόνα της παρουσίας Ηπειρωτών λογίων στις Ηγεμονίες, βλ. Ελένη Κουρμαντζή-Παναγιωτάκου, *Η Νεοελληνική αναγέννηση στα Γιάννενα. Από τον πάροικο έμπορο στον Αθ. Ψαλίδα και τον Ιω. Βηλαρά (17ος-αρχές 19ου αιώνα)*, Αθήνα 2007, σ. 57-71.

7. Βλ. ενδεικτικά Στ. Μπέττης, *Ηπειρωτική Ευποιία ή βιογραφική συλλογή Ηπειρωτών ευεργετών της Τουρκοκρατίας*, Ιωάννινα 1982 και του ίδιου, *Ηπειρωτική Ευποιία (Β΄) ή βιογραφική συλλογή Ηπειρωτών ευεργετών της Ελληνοκρατίας*, Ιωάννινα 1989.

β) *Η ένταξη στη Φιλική Εταιρεία.* Ο Γαζής ακολουθεί το παράδειγμα πολλών ανήσυχων νέων της εποχής του και εντάσσεται στις γραμμές της Φιλικής Εταιρείας, ενώ βρίσκεται μακριά από τον τόπο καταγωγής του, στο Ιάσιο και μετά στο Βουκουρέστι⁸. Η συμμετοχή στη συνωμοτική οργάνωση αποτέλεσε για τον ίδιο, όπως και άλλους Φιλικούς, καθοριστική τομή στην ζωή του, αφού τον ώθησε να εγκαταλείψει την προσωπική του σταδιοδρομία και να αφιερωθεί στην υπηρετηση ενός ιδανικού: εντάσσεται στον στρατό του Αλέξανδρου Υψηλάντη, πολεμά στις Ηγεμονίες και κατόπιν, μετά την ήττα, περνά στην επαναστατημένη Ελλάδα για να μετάσχει στον Αγώνα.

γ) *Η επαγγελματική ενασχόληση με την πένα και τα γράμματα.* Ο Γαζής ανήκει στην επαγγελματική ομάδα των γραμματικών-δασκάλων, η οποία σφράγισε με τη δράση της και την προσφορά της την Επανάσταση του 1821, δεν απέκτησε εντούτοις το κλέος και τη δύναμη των στρατιωτικών και των πολιτικών ηγετών. Οι γραμματικοί και οι δάσκαλοι συχνά λειτουργούσαν σαν συγκοινωνούντα δοχεία, καθώς μέλη τους εναλλάσσουν τις δύο αυτές επαγγελματικές ιδιότητες.

δ) *Ο δεσμός με τον τόπο καταγωγής, την ιδιαίτερη πατρίδα.* Η πορεία ζωής του Γαζή είναι δείγμα μιας αμφιθυμίας που χαρακτηρίζει πολλούς πρωταγωνιστές της Επανάστασης με το απτό, τελικό αποτέλεσμα των προσπαθειών τους, το ελληνικό κράτος. Το γεγονός ότι αγωνιστές -ιδίως Φιλικοί, όπως ο Εμμανουήλ Ξάνθος, ο Αθανάσιος Τσακάλωφ, ο Γρηγόριος Κωνσταντάς- που προπαρασκέυασαν το '21 και μετείχαν ενεργά στον Αγώνα, κατόπιν, όταν πλέον το ελληνικό κράτος έχει ιδρυθεί και έχει αποκτηθεί η πολυπόθητη εθνική ανεξαρτησία, οι ίδιοι, ατομικώς, επιλέγουν να επιστρέψουν στον τόπο καταγωγής τους που βρίσκεται στα υπό οθωμανική κυριαρχία εδάφη, ή να διαβιούν εκτός των συνόρων του κράτους που δημιούργησαν χρήζει, νομίζω, περαιτέρω διερεύνησης.

8. Όπως αναφέρει ο ίδιος, στη Φιλική Εταιρεία τον μύησε ο Θεόδωρος Θραξ το 1820 βλ. Γ. Γαζής, «Κώδιξ», σ. 234. Δεν έγινε όμως δυνατό να εντοπιστεί ο Γ. Γαζής στους γνωστούς δημοσιευμένους καταλόγους Φιλικών.

Το έργο

Ο Γαζής γράφει για τον Αγώνα του 1821· πρώιμα, πριν ολοκληρωθεί ακόμη η επανάσταση. Κάποια έργα του μένουν αδημοσίευτα, ένα όμως από αυτά η *Βιογραφία των ηρώων Μάρκου Μπότσαρη και Καραϊσκάκη*, εκδίδεται το 1828 στην Αίγινα⁹. Στα κείμενά του ακολουθεί μια συνήθη και σε άλλους αγωνιστές πρακτική. Η αφήγησή του επιδιώκει να έχει ιστορική διάσταση, εντούτοις ο λόγος του για τα πρόσωπα και τα πράγματα, φέρει έντονα τη σφραγίδα των προσωπικών του εμπειριών. Διηγείται έτσι την ζωή των ηρώων του μέσα από τα δικά του βιώματα.

Το στοιχείο αυτό της βιωμένης ιστορικής αφήγησης είναι έντονο και στα όσα γράφει στην «Ιστορία του Δελβιναικίου», της ιδιαίτερης πατρίδας του. Το έργο γράφεται το 1828, εκδίδεται μετά την παρέλευση επτά χρόνων με δαπάνες του συγγραφέα και παραμένει ανολοκλήρωτο, αφού, όπως σημειώνει, πρόκειται για το πρώτο μέρος.¹⁰ Θα ακολουθούσε το δεύτερο, όπου κατά πάσα πιθανότητα θα παρουσίαζε όσα συνέβησαν μετά το θάνατο του Αλή πασά, ιδιαίτερα σε συνάρτηση με το υπέρμετρο χρέος του χωριού προς την οθωμανική διοίκηση, το λεγόμενο «μουκαδέμ μπορτζ», υπόθεση με την οποία απασχολήθηκε ενεργά ο Γαζής¹¹. Το εκδοθέν λοιπόν πρώτο μέρος του αφηγήματος εκτείνεται σε

9. Το έργο εκδίδεται από το Εθνικό Τυπογραφείο και ο συγγραφέας το αφιερώνει με ένα υμνητικό σημείωμα στον Ιω. Καποδίστρια.

10. Τον χρόνο συγγραφής μαρτυρεί ο ίδιος ο συγγραφέας στο αυτοβιογραφικό πόνημά του (Γ. Γαζής, «Κώδιξ», σ. 260). Εν αντιθέσει με τη Βιογραφία του Καραϊσκάκη που υιοθετήθηκε από την επίσημη πολιτεία, τουλάχιστον όπως αυτή εκφραζόταν από τον Ι. Καποδίστρια, η ιστορία του Δελβιναικίου δεν έτυχε της ίδιας θεσμικής κάλυψης. Τυπώθηκε στο τυπογραφείο Ανδρέα Κορομηλά, που εγκαταστάθηκε αρχικά στην Αίγινα και κατόπιν από το 1835 στην Αθήνα (βλ. βιογραφικό σημείωμα του Α. Κορομηλά, *Εθνικόν Ημερολόγιον του δισέκτου έτους 1868 εκδοθέν υπό Μαρίνου Βρεττού*, Αθήνα 1868, σ. 359).

11. Γ. Γαζής, «Κώδιξ», σ. 256-260, Ν. Πατσέλης, *Το Δελβινάκιον της Ηπείρου (συμβολή εις την ιστορίαν της ηρωικής κωμοπόλεως)*, Αθήνα 1948, σ. 157-168.

1.021 δεκαπεντασύλλαβους στίχους. Η επιλογή του ποιητικού λόγου για την αφήγηση δραματοποιημένων ιστορικών γεγονότων είναι συνήθης την εποχή αυτή. Αντιστοιχούσε στην αδυναμία του συγγραφέα να διατυπώσει σε πεζό λόγο συγκροτημένα τη σκέψη του, παράλληλα όμως του παρείχε τη δυνατότητα, μέσα από μία άτεχνη κατά κανόνα ποιητική φόρμα, να διηγηθεί με απλό τρόπο τα συμβάντα, να αποδώσει χαρακτηρισμούς σε πρόσωπα και καταστάσεις, να εκφράσει τους αναβαθμούς των δικών του συναισθημάτων. Ο Αλή πασάς και η δράση του αποτέλεσαν μάλιστα καλή αφορμή για τη σύνθεση ποιητικών έργων αυτού του είδους¹².

Ο Αλή πασάς διαδραματίζει τον κεντρικό ρόλο και στο αφήγημα του Γαζή για το Δελβινάκι. Αρχικά, ας επιχειρήσουμε μια σύνοψη των περιστατικών, μια σκιαγράφηση του άξονα πάνω στον οποίο δομεί την αφήγησή του ο συγγραφέας:

Ο Αλής, δυνάστης και τύραννος, επιδιώκει να μετατρέψει όλα τα χωριά σε δικά του τσιφλίκια. Για να πετύχει τον σκοπό του προσπαθεί να δελεάσει τους κατοίκους όταν δεν το κατορθώνει περνά στις απειλές και τελικά στην ωμή βία. Τη μέθοδο αυτή χρησιμοποιεί και στο Δελβινάκι. Οι πρόκριτοι του χωριού δεν συναινούν και καταφεύγουν στην προστασία του Κουρτ πασά του Μπερατίου. Αυτό εξαργιώνει τον Αλή που εισβάλλει στο χωριό και το πυρπολεί. Αντιδρώντας οι ντόπιοι προσετοί, σε συνεργασία με τους εγκατεστημένους στην Κωνσταντινούπολη Δελβινακιώτες, επιτυγχάνουν την έκδοση φιρμανιού που απαγορεύει στον Αλή να αναμειγνύεται στα πράγματα της περιοχής. Αυτός με τη σειρά του στέλνει κατ' εξακολούθηση στρατιωτικά αποσπάσματα, που με τη μακρόχρονη διαμονή και τις απαιτήσεις τους απομυζούν τους κατοίκους¹³. Επισκέπτεται μάλιστα το Δελβινάκι και ο ίδιος, συλ-

12. Το πιο χαρακτηριστικό είναι ίσως η Αληπασιάδα του Χατζή Σεχρέτη, βλ. Κ. Ν. Σάθας, *Ιστορικοί διατριβαί*, Αθήνα 1870, σ. 123-336 και Γ. Σιορόκας, *Άγνωστη διασκευή της «Αληπασιάδας» του Χατζή Σεχρέτη*, Ιωάννινα 1983.

13. Η αποστολή «κονακίων» δικαιολογείται τυπικά από την ιδιότητα του Αλή πασά ως ναζίρη των δερβενίων -πιθανότατα από το 1787-, αφού στις αρμοδιότητές του ήταν η μετακίνηση αστυνομικών αποσπασμάτων για λόγους ασφάλειας.

λαμβάνει και βασανίζει τους προκρίτους, και ατιμάζει τις οικογένειές τους¹⁴. Οι Δελβινακιώτες της Κωνσταντινούπολης, μετερχόμενοι ποικίλων τεχνασμάτων¹⁵, κατορθώνουν τελικά με κίνδυνο της ζωής τους να εξασφαλίσουν σουλτανικό φιρμάνι που προστάζει τον Αλή να μην ενοχλεί πλέον το χωριό. Την τελική λύση όμως στη μεταξύ τους διαμάχη δίνει η προγραφή του πασά των Ιωαννίνων από την Υψηλή Πύλη και η

Για τη σχέση του Αλή με το αξίωμα αυτό, βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, «Ένα δοκίμιο για τον Αλή πασά», στο: Β. Παναγιωτόπουλος, με τη συνεργασία των Π. Μιχαηλάρη και Δ. Δημητρόπουλου, *Αρχείο Αλή πασά Συλλογής Ι. Χώτζη Γενναδείου Βιβλιοθήκης*, τ. Δ', Αθήνα 2009, σ. 30-34.

14. Ο βιασμός των θυγατέρων των αντιπάλων που περιγράφει ο Γαζής στο στιχούργημά του («Τρόπαιον», σ. 391-392) αποτελεί βασικό μηχανισμό ταπείνωσης και εξευτελισμού του αντιπάλου, ενώ σε συμβολικό επίπεδο λειτουργεί ως επικύρωση της κυριαρχίας. Για την ποινική αντιμετώπιση των πράξεων βιασμού στο οθωμανικό περιβάλλον, βλ. Colin Imber, «Zina in ottoman law», *Contribution a l'Histoire Economique et Social dans l'Empire Ottoman*, Παρίσι 1983, σ. 80-83, Sophia Laiou, «Christian women in an Ottoman world: Interpersonal and family cases brought before the Saria Courts during the Seventeenth and Eighteenth centuries (Cases involving the Greek community)», Amila Buturovic, Irvin Cemil Schick (επιμέλεια), *Women in the Ottoman Balkans. Gender, Culture and History*, Λονδίνο 2007, σ. 253-258.

15. Εξαιρετική -παρόλη τη μυθοπλαστική υπερβολή που εμπεριέχει- είναι η μαρτυρία του Γαζή για τον τρόπο που Δελβινακιώτες επιχειρούν να προσεγγίσουν τον Σουλτάνο. Περιγράφει δύο χαρακτηριστικούς τρόπους επαφής με την ανώτατη ηγεσία της Αυτοκρατορίας. Στην πρώτη περίπτωση παραμονεύουν να βρουν τον σουλτάνο κατά την έφιππη έξοδό του και πέφτουν στα πόδια του. Η διαδικασία αυτή, το ονομαζόμενο «ρεκιάπι», αναδεικνύει τη δυνατότητα του υπηκόου ακόμη και του ραγιά να απευθυνθεί απευθείας στον ηγεμόνα, παρακάμπτοντας όλη τη διοικητική ιεραρχία (Γ. Γαζής, «Τρόπαιον», σ. 395-397· για μια ανάλογη περίπτωση διαμαρτυρίας των κατοίκων της Δίμπρας πληροφορεί τον Αλή πασά με επιστολή του στα 1818 ο καπουτζοχανάτσης του στην Κωνσταντινούπολη, Ελμάζ Μέτζε, βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 3, σ. 129-131, έγγρ. 1095). Στη δεύτερη περίπτωση εικονογραφεί παραστατικά τη μαζική διαμαρτυρία που επιχειρούν με το άναμμα ψαθών στο λυμάνι της Κωνσταντινούπολης, που απηχεί ανάλογα τελετές μεσαιωνικών δρώμενων, απαιτεί όμως και υψηλό επίπεδο οργάνωσης των εμπνευστών της πράξης (Γ. Γαζής, «Τρόπαιον», σ. 399-401).

θανάτωσή του από τα σουλτανικά στρατεύματα το 1822.

Αυτό είναι το περίγραμμα της αφήγησης του Γ. Γαζή. Μια γλαφυρή διήγηση της σύγκρουσης ενός χριστιανικού χωριού του Πωγωνίου με τον Αλή πασά. Μια εξιστόρηση των δεινοπαθημάτων του οικισμού, που οι πρωταγωνιστές της είναι, σύμφωνα με τον συγγραφέα, από τη μία πλευρά ο κτηνώδης, αδηφάγος σατράπης της Ηπείρου και από την άλλη οι βασανισμένοι αλλά επινοητικοί, άδολοι πατριώτες, προεστοί του Δελβινακίου. Αν όμως αυτό είναι το αδρό κάδρο που δημιουργεί ο Γαζής, αρκετά σημεία του περιεχομένου του κεμένου του απαιτούν περαιτέρω φωτισμό, κάποτε από οπτική γωνία άλλη από εκείνη που προκρίνει ο ίδιος. Ταυτόχρονα η διήγησή του, αν και αναπαράγει δημοφιλείς παραδοχές, πυροδοτεί και μια σειρά ερωτήματα, μερικά από τα οποία θα επιχειρήσουμε να συζητήσουμε παρακάτω.

Το Δελβινάκι λοιπόν. Στη σύγχρονη εποχή το όνομά του συνδέθηκε με τις σκληρές μάχες που διεξήχθησαν στην περιοχή τον Νοέμβριο του 1940, τις πρώτες ημέρες του ελληνοϊταλικού πολέμου¹⁶. Οικισμός κτισμένος σε υψόμετρο 700 μ., σήμερα έχει ανακηρυχθεί ιστορική έδρα του Καλλικράτειου Δήμου Πωγωνίου. Σύμφωνα με την τελευταία απογραφή, του 2011, ο μόνιμος πληθυσμός του ανέρχεται σε 772 κατοίκους¹⁷. Στις αρχές όμως του 19^{ου} αιώνα το Δελβινάκι ήταν κάπως διαφορετικό. Έλληνες συγγραφείς και ξένοι περιηγητές συμφωνούν ότι ήταν το πιο μεγάλο χωριό του Πωγωνίου, μία κωμόπολη για τα μέτρα της εποχής και της περιοχής, με 300 περίπου ευπρεπή, καλοφτιαγμένα σπίτια, κτισμένα σε ένα τοπίο εξαιρετικού φυσικού κάλλους¹⁸. Δύο χαρακτηριστι-

16. Μια καταγραφή των μαχών στην περιοχή, βλ. Γενικών Επιτελείων Στρατού, *Ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος 1940-1941. Η Ιταλική εισβολή 28 Οκτωβρίου μέχρι 13 Νοεμβρίου*, Αθήνα 1960, σ. 48-80.

17. Βλ. http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/BUCKET/General/resident_population_census2011.xls.

18. Μερικές από τις μαρτυρίες για τον πληθυσμό του Δελβινακίου: Ο W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τ. 4, Λονδίνο 1835, σ. 100, κάνει λόγο για 200 σπίτια. Ο Hobhouse, *Travels in Albania and other provinces of Turkey in 1809 and 1810*, Λονδίνο 1858, τ. 1, σ. 78, υποστηρίζει ότι υπήρχαν 300 σπίτια. Ο T. S. Hughes, *Travels in Greece and Albania*, τ. 2, β' έκδ., Λονδίνο 1830, σ. 357, κάνει λόγο για

κά του έχουν, νομίζω, ξεχωριστή σημασία.

Το πρώτο αφορά τη σύσταση του οικισμού. Παρότι οι μαρτυρίες αποκλίνουν κάπως, όσον αφορά στον χρόνο ίδρυσης και στην προέλευση των κατοίκων, εντούτοις συγκλίνουν στο στοιχείο ότι το Δελβινάκι αποτελούσε εκτεταμένο συνοικισμό, που συγκροτήθηκε περί τον 15^ο αιώνα από τη συνένωση γειτονικών χωριών, με την προσθήκη και άλλων οικιστών που ήρθαν από πιο μακρινές περιοχές¹⁹. Παρατηρείται έτσι μια διπλή διαδικασία: η χωρική επέκταση με την ενσωμάτωση στην κοινότητα γαιών των γειτονικών οικισμών που σταδιακά διαλύονται και κατόπιν η οικιστική μεγέθυνση του οικιστικού πυρήνα του χωριού προς τον οποίο μετακινούνται οι κάτοικοι²⁰. Η διαφορετική προέλευση

350 σπίτια, από τα οποία τα 100 ακατοίκητα λόγω του Αλή πασά. Ο H. Holland, *Travels in the Ionian isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc. during the years 1812 and 1813*, Λονδίνο 1815, σ. 479, μιλάει για 3.000 κατοίκους. Μεταγενέστερα ο Π.Α.Π. [Π. Αραβαντινός], *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων Ελληνικών και Ιλλυρικών χωρών*, τ. 2, Αθήνα 1856, σ. 366, σε σχετικό κατάλογο σημειώνει ότι το Δελβινάκι είχε 120 χριστιανικές οικίες ή 201 στεφάνια και ήταν ελληνικό ελεύθερο χωριό. Όλοι επισημαίνουν την ωραιότητα του τοπίου, τις ευπρεπείς και καλοκτισμένες οικίες αλλά και την ομορφιά των ντόπιων γυναικών. Στα τέλη του αιώνα, σε τουρκικό σαλναμέ του 1895 αποδίδονται στο Δελβινάκι 223 χανέδες και πληθυσμός 1.061 κατοίκων, βλ. Μ. Κοκολάκης, «Η τουρκική στατιστική της Ηπείρου στο σαλναμέ του 1895», *Πληθυσμοί και οικισμοί του ελληνικού χώρου. Ιστορικά μελετήματα*, Τετράδια Εργασίας 18, Αθήνα 2003, σ. 278.

19. Π. Αραβαντινός, *Περιγραφή της Ηπείρου*, μέρος Γ', σ. 75, Ι. Λαμπρίδης, *Ηπειρωτικά μελετήματα*, τχ. 7, *Πωγωνιακά*, Αθήνα 1889, σ. 9-10, φωτ. ανατύπωση στον τόμο: Ι. Λαμπρίδης, *Ηπειρωτικά μελετήματα*, τ. 2, Αθήνα 1993. Ο Εβλιά Τσελεμπή που επισκέπτεται την περιοχή το 1660 κάνει λόγο επίσης για ακμάζοντα και ευημερούντα σύνδεσμο οικισμών με 450 οικίες, καταστήματα, εκκλησίες και χάνια, βλ. Ν. Πατσέλης, «Εντυπώσεις ξένων περιηγητών από το Δελβινάκι», *Ηπειρωτική Εστία* 3 (1954), σ. 790-791.

20. Ο Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι. Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, Αθήνα 2003, σ. 247, χρησιμοποιεί το παράδειγμα του Δελβινακίου για να επισημάνει δύο διαφορετικές διαδικασίες που παρατηρούνται σε ορισμένους οικισμούς της Ηπείρου: την «κοινοτική συσπείρωση» και την «οικιστική συσπείρωση».

των κατοίκων υπέθαλψε ίσως τις έντονες έριδες που συντάρασαν την τοπική κοινότητα.

Στα χρόνια του Αλή πασά το Δελβινάκι διαδραματίζει πάντως τον ρόλο οικιστικού κέντρου, σημείου αναφοράς της ευρύτερης περιοχής του Πωγωνίου. Αναλογίες στον τρόπο οικιστικής συγκρότησης και λειτουργίας μπορεί να εντοπιστούν με άλλες συστάδες χωριών της Ηπείρου, όπως τα χωριά του Μετσόβου, του Ζαγορίου, του Σουλίου κ.λπ., όπου ένας κεντρικός οικιστικός πυρήνας αποκτά ξεχωριστή ισχύ²¹.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό του Δελβινακίου είναι η έντονη -πρόσκαιρη ή πιο μόνιμη- μετανάστευση των ανδρών του τόπου, που εργάζονταν σε μεγάλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως έμποροι ή τεχνίτες²². Το Δελβινάκι ανήκει γεωγραφικά στην «ζώνη της οικονομίας του μακρινού δρόμου», η οποία περιλαμβάνει τη Νότιο Αλβανία, Ήπειρο και Δυτική Μακεδονία²³. Η Κωνσταντινούπολη είναι βασικός τόπος υποδοχής, και έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς οι Δελβινακιώτες μέτοικοι λειτουργούν ως αντιπρόσωποι της πατρώας κοινότητας στην Υψηλή Πύλη, αναλαμβάνουν αποστολές μεσολάβησης και επηρεασμού στο ανώτατο θεσμικό επίπεδο και διαθέτουν οικονομική ισχύ και επαρκή δικτύωση στους δαιδάλους της κεντρικής οθωμανικής διοίκησης. Η Βεσσαραβία και η Βλαχία υπήρξαν επίσης προνομιακά σημεία υποδοχής Δελβινακιωτών που είχαν ακολουθήσει τον δρόμο της ξενι-

21. Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι*, σ. 247-248.

22. W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τ. 4, σ. 100 (στην Κωνσταντινούπολη υποστηρίζει ότι πολλοί εργάζονται ως κηπουροί ή κρεοπώλες). Ο Hobhouse, *Travels in Albania*, τ. 1, σ. 78-79, επισημαίνει ότι κάποιοι κάτοικοι ασχολούνται με το εμπόριο και φέρνουν εμπορεύματα από την Κωνσταντινούπολη, τα Γιάννενα ή τη Θεσσαλονίκη, τα οποία τα πωλούν στις μεσόγειες πόλεις της Αλβανίας και της Ρούμελης. Ο T. S. Hughes, *Travels in Greece and Albania*, τ. 2, σ. 356, επισημαίνει ότι οι άνδρες λείπουν στην Κωνσταντινούπολη, Αδριανούπολη, Θεσσαλονίκη και άλλες μεγάλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου, δουλεύοντας ως κρεοπώλες ή αρτοποιοί.

23. Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στη Βιέννη (18ος - μέσα 19ου αιώνα)*, Αθήνα 2011, σ. 32-37.

τιάς²⁴. Είναι χαρακτηριστική η επισήμανση του Αθανάσιου Ψαλίδα ότι «ο αρχιεπίσκοπος τούτης της επαρχίας μην ημπορώντας να προφτάση τα έξοδά του, ζητολογεί εις την Βλαχίαν», ενώ άλλες μαρτυρίες τον επικρίνουν επίσης ότι ζούσε μόνιμα στο Βουκουρέστι²⁵.

Το Δελβινάκι λοιπόν στις παραμονές του 1821 εμφανίζεται ως ένας ισχυρός πόλος με εύρωστο ανθρώπινο δυναμικό, το οποίο έχει διασπαρεί σε επίκαιρα σημεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και έχει συνάψει δεσμούς με περιβάλλοντα που διακρίνονται για τον πλούτο και την πολιτική τους δύναμη.

24. Μια καλή ένδειξη της μεταναστευτικής διαδρομής των Δελβινακιωτών αποτυπώνεται σε μία αναπάντεχη πηγή, τον κατάλογο που συνέταξε η ρωσική αστυνομία και περιλάμβανε τους αγωνιστές που μετείχαν στο στρατό του Αλ. Υψηλάντη και μετά την ήττα κατέφυγαν στην Οδησό. Μεταξύ των 1.002 προσώπων που αναγράφονται εκεί περιλαμβάνονται και 16 Δελβινακιώτες, δείγμα της μεγάλης συμμετοχής των κατοίκων του χωριού στη Φιλική Εταιρεία και στον αγώνα της ανεξαρτησίας. Πρόκειται για πρόσωπα που ζούσαν στη Βεσσαραβία, μερικοί μάλιστα είχαν πάει εκεί όχι απευθείας από το Δελβινάκι αλλά από την Κωνσταντινούπολη που αποτελούσε τον αρχικό τόπο μετανάστευσής τους βλ. Ν. Τοντόρωφ, *Η Βαλκανική διάσταση της Επανάστασης του 1821. Η περίπτωση των Βουλγάρων*, Αθήνα 1982, σ. 200-203, 242, 256, αγωνιστές υπ' αρ. 70-81, 83, 87, 463, 601. Την ισχυρή προσχώρηση των Δελβινακιωτών στις γραμμές των επαναστατών στις Ηγεμονίες επισημαίνουν και συγγραφείς που κατάγονται από το Δελβινάκι, εξαιρώντας την συμβολή του τόπου στην εθνική υπόθεση, βλ. Αντ. Γεωργίου, *Πολιτικόν κάτοπτρον των πολιτικών της Ελλάδος κατά τον εν έτει 1877 Ρωσοτουρκικόν πόλεμον*, Αθήνα 1880, κυρίως σ. 160-167, Ν. Πατσέλης, «Η δράσις των Δελβινακιωτών εις την μάχην του Δραγατσανίου και Προύθου το 1821», *Ηπειρωτική Εστία* 14 (1965), σ. 1-10. Γενικότερα πάντως η περιοχή του Πωγωνίου, όπως και του Ζαγορίου, τροφοδότησε την εποχή αυτή τη Βλαχία με μετοίκους, βλ. Β. Δαλκαβούκης, *Μετοικεσίες Ζαγορισίων (1750-1922)*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 20-22, 37-39.

25. Κοσμάς Θεσπρωτός και Αθανάσιος Ψαλίδας, *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου*, επιμέλεια Αθ. Παπαχαρίσης, β' έκδ., Ιωάννινα 1964, σ. 60-61 και 104. Ο Ι. Λαμπρίδης, *Ηπειρωτικά μελετήματα*, τχ. 6, *Ιερά εν Ηπείρω σκηνώματα εξ αλλοδαπής δωρεών τυχόντα*, Αθήνα 1888, σ. 11-12, και τχ. 7, *Πωγωνιακά*, Αθήνα 1889, ό.π., σ. 42, γράφει ότι από το 1687 έως το 1788 ζούσαν εκεί κατά διαστήματα και κατόπιν μέχρι τη διάλυση της επισκοπής το 1863, μόνιμως.

Το μεγάλο, δυσβάστακτο χρέος της κοινότητας που επισημαίνεται από τον Γαζή αλλά και άλλες πηγές, αποτελεί, νομίζω, ένδειξη ισχύος όχι απόδειξη πενίας. Η συσσώρευση χρέους προϋπέθετε την ύπαρξη τοπικών αρχόντων που διαχειρίζονταν αντίστοιχα χρηματικά ποσά και είχαν την φερεγγυότητα να συνάπτουν ανάλογα δάνεια. Άλλωστε στο χρέος συμβάλλουν οι πρακτικές του Αλή πασά που το μεγεθύνουν είτε με την προσθήκη νέων υποχρεώσεων είτε με τον εξαναγκασμό των κατοίκων σε φυγή, που καθιστούσε αδύνατη την εκπλήρωση των φορολογικών υποχρεώσεων της κοινότητας από τους εναπομείναντες γιγαντώνεται όμως μετά το θάνατό του, στη δεκαετία του 1830.

Ο αγώνας των Δελβινακιωτών επίσης, στον οποίο αφιερώνει το έργο του ο Γ. Γαζής, αποτυπώνει ακριβώς την οικονομική ισχύ τους, αφού από την πλευρά τους διεξάγεται κατά κύριο λόγο με οικονομικά μέσα: δωροδοκίες αξιωματούχων, επιστράτευση των εύπορων απόδημων Δελβινακιωτών, ενεργοποίηση οικονομικών και πολιτικών δικτύων. Πηγές της οικονομικής τους αυτής ισχύος ήταν: ο κεντρικός ρόλος του οικισμού στην περιοχή, η επίκαιρη γεωγραφική του θέση στην οδό που συνέδεε το Αργυρόκαστρο με τα Γιάννενα -ευχή και κατάρα αυτή λόγω των συχνών «κονακιών», της υποχρεωτικής διαμονής δηλαδή στρατιωτικών αποσπασμάτων που επέβαλλαν οι οθωμανοί κυρίαρχοι²⁶ κυρίως όμως τα χρήματα που έφεραν στον τόπο τους οι μετανάστες. Συμπληρωματικά και πάντως σε μικρότερο βαθμό, νομίζω, η ισχύς του μπορεί να αναζητηθεί στην αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή του τόπου. Οι μαρτυρίες της εποχής επισημαίνουν την ύπαρξη κάποιων παρα-

26. Βλ. Ν. Πατσέλης, *Το Δελβινάκιον της Ηπείρου*, σ. 127-128, Γ. Μακρής, Στεφ. Παπαγεωργίου, *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά. Ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας και απόπειρα δημιουργίας ενιαίας αγοράς*, Αθήνα 1990, σ. 221-222. Ο Rouqueville σημειώνει ότι και ο ίδιος σταμάτησε καθ' οδόν προς τα Γιάννενα, καθώς το χωριό βρισκόταν στο δρόμο, βλ. F.-C.-H.-L. Rouqueville, *Τα Ηπειρωτικά*, τ. 1, μετάφρ. Κ. Βλάχος, Ιωάννινα 1994, σ. 56, ενώ και ο Leake παρατηρεί ότι βρίσκεται πλησίον του κεντρικού δρόμου (W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τ. 4, σ. 102). Το ίδιο επισημαίνει και ο T. S. Hughes, *Travels in Greece and Albania*, τ. 2, σ. 357.

γωγής καλαμποκιού, κρασιού, οσπρίων, καθώς και βοσκότοπων ικανών να εκθρέψουν αξιόλογο ζωικό κεφάλαιο²⁷, εντούτοις η απόφαση του Γαζή: «ο τόπος του Δελβινακίου είναι δασώδης, ήγουν ενδεδυμένος με κλαρί στείρος όλος σχεδόν»²⁸, δείχνει νομίζω τα όρια των δραστηριοτήτων αυτών.

Κεντρικό σημείο της σύγκρουσης με τον Αλή πασά ήταν σύμφωνα με τον Γαζή η άρνηση των Δελβινακιωτών να μετατραπούν σε τσιφλίκι του. Ο συγγραφέας δεν αναφέρει καθόλου χρονολογίες, αλλά και η γενικότερη αληπασαδική βιβλιογραφία είναι φειδωλή σε χρονολογική τεκμηρίωση για την περίοδο προ της ανάρρησης του Αλή στο πασαλίκι Ιωαννίνων. Η σύγκρουση εντούτοις εκκινεί πριν ο Αλής ονομαστεί πασάς των Ιωαννίνων το 1788 και πριν το θάνατο του Κουρτ πασά του Μπερατίου το 1787²⁹, σε μια περίοδο δηλαδή αναταραχής και εσωτερικών συγκρούσεων στην Ήπειρο, προτού ο Αλή πασάς επιβάλει με σιδηρά πυγμή τον νόμο του. Ίσως πιο ασφαλή χρονολογική ένδειξη παρέχει ο Γεώργιος Δημητρίου, ο οποίος γράφει στα 1783 ότι ο Αλής -μπέης τότε ακόμη- ρήμαξε τα χωριά Ζαγορίου και Πωγωνιανής μεταξύ των ετών 1779 και 1782³⁰.

Δυστυχώς στο αρχείο του Αλή πασά δεν έγινε δυνατό να εντοπιστεί κάποιο ίχνος της σύγκρουσης αυτής, ακριβώς ίσως επειδή είναι πολύ

27. W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τ. 4, σ. 100, Γ. Γαζής, «Κώδιξ», σ. 217-221.

28. Γ. Γαζής, «Κώδιξ», σ. 221.

29. Από την ογκώδη βιβλιογραφία για τα πρώτα χρόνια δράσης του Αλή πασά, βλ. Δ. Σκιώτης, «Από ληστής πασάς. Πρώτα βήματα στην άνοδο του Αλή πασά των Γιαννίνων (1750-1784)», *Θησαυρίσματα* 6 (1969), σ. 287-290, Γκρ. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του ΙΗ' και στις αρχές του ΙΘ' αιώνα. Τα Δυτικοβαλκανικά πασαλίκια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μετάφραση Άντα Διάλλα, Αθήνα 1994, σ. 145-150 και Β. Παναγιωτόπουλος, «Ένα δοκίμιο για τον Αλή πασά», *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Δ', σ. 17-18.

30. Γ. Λάιος, «Περιγραφή της Βορ. Αλβανίας και της Βορ. Ηπείρου από τον Γ. Δημητρίου εξ Αργυροκάστρου (1783)», *Ηπειρωτική Εστία* 5 (1956), σ. 645. Ο Ν. Πατσέλης, *Το Δελβινάκιον της Ηπείρου*, σ. 57, υποθέτει ότι το χωριό πυρπολήθηκε από τον Αλή δύο φορές το 1777 και το 1780.

πρώμη ανήκει σε μια περίοδο που το αρχαιακό υλικό είναι πτωχό. Ο Χατζή Σεχρέτης όμως έχει περιλάβει στο έργο του μακρές διηγήσεις των αντιπαραθέσεων του Αλή με τους κατοίκους του Ζαγορίου και του Πωγωνίου³¹. Ορισμένοι επίσης από τους περιηγητές που επισκέφτηκαν το Δελβινάκι στα χρόνια της αληπασαδικής κυριαρχίας, μνημονεύουν την ιδιαίτερη σκληρότητα του βεζίρη των Ιωαννίνων απέναντι στο χωριό και την άρνηση των κατοίκων να υποταχθούν στις επιθυμίες του, όπως ο H. Holland και ο T. S. Hughes, που επισκέφτηκαν την περιοχή το 1812-1813 και 1820 αντιστοίχως³². Ήδη όμως φαίνεται ότι έχει αποκατασταθεί μία σχέση μεταξύ του πασά της Ηπείρου και τμήματος τουλάχιστον των κατοίκων, αφού στα 1810 ο Αλή πασάς φαίνεται με βάση μαρτυρία επιγραφής να συναινεί στην οικοδόμηση εκκλησίας στο Δελβινάκι. Στην είσοδο του γυναικωνίτη του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου έχει χαραχθεί η ακόλουθη επιγραφή: «Ηγεμονεύοντος του υψηλοτάτου πάσι... ζαδέ βεζύρ Αλή πασά τη ουν κατανεύσει και αδεία αυτού, ωκοδομήθη ο θείος ούτος και ιερός ναός, δαπάνη μεν αυτού του ναού, επιμελεία δε των τιμιοτάτων προεστώτων Χώρας της αυτής. 1810»³³.

Στη δεύτερη έκδοση του «Τροπαιου» έχει περιληφθεί το ακόλουθο τραγούδι, το οποίο χαρακτηρίζεται από τους εκδότες ως: «άσμα αδόμενον μεθ' υπερηφανίας κατά τας πανηγύρεις και εορτάς υπό των Δελβινακιωτών και αναφερόμενον εις τα εν τω Τροπαιώ διαληφθέντα γεγονότα»³⁴.

31. Κ. Ν. Σάθας, *Ιστορικά διατριβαί*, Αθήνα 1870, σ. 145-160.

32. Τη σύγκρουση των Δελβινακιωτών με τον Αλή μνημονεύουν ο H. Holland, *Travels in the Ionian isles*, σ. 479-480 και ο T. S. Hughes, *Travels in Greece*, τ. 2, σ. 357. Ο δεύτερος μάλιστα κάνει ακριβώς λόγο για αντίσταση των κατοίκων να μετατραπούν σε τσιφλίκι.

33. Ν. Σούλης, «Επιγραφαί και ενθυμήσεις Ηπειρωτικά», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 9 (1934), σ. 108. Την επισήμανση του τεκμηρίου οφείλω στον Γρηγόρη Μανόπουλο, τον οποίο ευχαριστώ και από εδώ.

34. Γ. Γαζής, *Τροπαιον Δελβινακίου*, β' έκδ., Αθήνα 1916, σ. 51-53. Το ίδιο άσμα έχει περιλάβει στην γ' έκδοσή του και ο Ν. Πατσέλης, ο οποίος το έχει ανα-

Όλες η χώρες και χωριά, / φοβερέ μ' Αλή πασά
 Σε προσκυνούσαν, / Βεζύρ' εφέντη.
 Όλοι τον τόπο σ' έδιδαν, / φοβερέ μ' Αλή πασά
 Για τσιφλίκι, / Βεζύρ' εφέντη.
 Κ' ένα χωριό Πωγωνιανής, / φοβερέ μ' Αλή πασά
 Το Δελβινάκι, / Βεζύρ' εφέντη.
 Δεν θέλει να σου πουληθή, / φοβερέ μ' Αλή πασά
 Για τσιφλίκι, / Βεζύρη εφέντη.
 Σε πολεμεί με τα φλωριά, / φοβερέ μ' Αλή πασά
 Και με τα γρόσια, / Βεζύρη εφέντη.
 Στην Πόλιν σε κατέτρεξαν, / φοβερέ μ' Αλή πασά
 Εις τον Σουλτάνον, / Βεζύρη εφέντη.
 Στέλνει πασάδες δώδεκα, / φοβερέ μ' Αλή πασά
 Σε κλειούν στο κάστρο, / Βεζύρ' εφέντη.
 Και τίποτε δεν έκαμες, / φοβερέ μ' Αλή πασά
 Και σε νικούνε, / Βεζύρ' εφέντη.
 Ανάφτουν ψάθες για τε σε, / φοβερέ μ' Αλή πασά
 Κάνουν σκιαέτια, / Βεζύρ' εφέντη.
 Αράτισες τους άνδρες μας, / φοβερέ μ' Αλή πασά
 Και τα παιδιά μας, / Βεζύρ' εφέντη.
 Άλλοι επήραν την Βλαχιά, / φοβερέ μ' Αλή πασά
 Το Βουκουρέστι, / Βεζύρ' εφέντη.
 Εσκλάβωσες τες τσούπρες μας, / φοβερέ μ' Αλή πασά
 Ταις μαυρομάτες, / Βεζύρη εφέντη.

Πρόκειται για άτεχνο στιχούργημα, ενδεχομένως μεταφρασμένο στα ελληνικά. Αν δεν αποδίδει όμως τα περιστατικά, απεικονίζει την πρόσληψη της διαμάχης αυτής από τους μεταγενέστερους κατοίκους και την ένταξή της στην τοπική μυθολογία. Και εδώ προβάλλει η άρνηση των

δημοσιεύσει και σε άλλες εργασίες του (Ν. Πατσέλης, *Διατί το Δελβινάκι εκλήθη ηρωϊκόν*, Αθήνα 1958, σ. 6-7). Σημειώνεται η ερμηνεία ορισμένων ιδιοματικών λέξεων του στιχουργήματος: σκιαέτι (τουρκ. şikâyet) : παράπονο· αρατίζω: καταριέμαι· τσούπρα (αλβ. tšure): κόρη, κορίτσι.

Δελβινακιωτών να μετατραπεί το χωριό τους σε τσιφλίκι, η οποία με την πάροδο του χρόνου γίνεται συστατικό της τοπικής περηφάνιας³⁵. Ποιοί είναι όμως οι όροι τσιφλικοποίησης του συγκεκριμένου χωριού, που ήθελε να επιβάλει ο Αλή πασάς; Τι σημαίνει «τσιφλίκι» στα χρόνια του; Από το περίπλοκο αυτό θέμα να σημειώσουμε μόνο ότι η μετατροπή ενός χωριού σε «τσιφλίκι» δεν ήταν μια ενιαία διαδικασία, καθώς ως αποδείξεις «τσιφλικοποίησης» παρατίθενται στη βιβλιογραφία ποικίλου χαρακτήρα συμφωνίες και τρόποι απόσπασης των γαιών, της αγροτικής παραγωγής, των φορολογικών ή άλλων προσόδων των χωριών που θεωρήθηκε ότι μετατρέπονται σε τσιφλίκια. Γεγονός είναι ότι ο Αλή πασάς και οι γιοί του στα χρόνια κυριαρχίας τους, καταγίνονταν συστηματικά να αποσπάσουν από τα χωριά όσο το δυνατόν μεγαλύτερες προσόδους και να τα προσδέσουν με ποικίλους τρόπους στην οικογενειακή τους περιουσία³⁶.

Στην περίπτωση του Δελβινακίου ο Γ. Γαζής, αναφερόμενος στη χώρα του Δελβινακίου, γράφει ότι ο Αλή πασάς:

«μούλκι του να την κάμη βιαίως την ζητεί,
Τζιφτιλίκι να την πάρη, πολλά επιθυμεί».

35. Βλ. χαρακτηριστικά όσα αναφέρει ο Ν. Πατσέλης, *Το Δελβινάκιον της Ηπείρου*, σ. 125-127, όπου αναλύονται τα επιχειρήματα και τα τεκμήρια όπου φαίνεται ότι το Δελβινάκι ήταν ανέκαθεν «κεφαλοχώρι».

36. Πλήθος μαρτυρίες για το θέμα ανευρίσκονται στις πηγές της εποχής. Ενδεικτικά: W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, σ. 282, Ι. Λαμπρίδης, *Ηπειρωτικά μελετήματα*, τχ. 2, *Ο Τεπελενλής Αλή πασάς*, Αθήνα 1887, β' έκδ., Αθήνα 1993, σ. 47-52, τχ. 7, *Πωγωνιακά*, Αθήνα 1889, β' έκδοση, Αθήνα 1993, σ. 68-74, στο ίδιο, τχ. 9, *Ζαγοριακά*, μέρος Β', Αθήνα 1889, β' έκδ., Αθήνα 1993, σ. 73-77, Γκρ. Αρς, *Η Αλβανία*, σ. 273-279, Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι*, σ. 68-69 όπου και άλλες βιβλιογραφικές αναφορές και παραδείγματα. Η εκτεταμένη μετατροπή των χωριών σε τσιφλίκια από τον Αλή πασά έχει αμφισβητηθεί από ορισμένους μελετητές, όπως ο Δ. Τσοποτός, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατίαν*, επανέκδοση Αθήνα 1983, σ. 199-229 ή ο Δ. Ζώτος, *Η δικαιοσύνη εις το κράτος του Αλή πασά*, Αθήνα 1938, σ. 74-84.

Ενώ για τους κατοίκους του χωριού σημειώνει:
 «αλλ' όλοι αντιτείνουν, κανείς δεν συμφωνεί
 Πατρίδα να πωλήση, και σκλάβος να γενή»³⁷.

Τι όμως θέλει να πάρει ο Αλής και αρνούνται να του πωλήσουν οι κάτοικοι; Τα σπίτια; Τη γη; Την αγροτική παραγωγή; Τις φορολογικές προσόδους; Η διαδικασία τσιφλικοποίησης που εφάρμοξε συστηματικά ο Αλή πασάς και άλλοι ισχυροί οθωμανοί αξιωματούχοι προϋπέθετε την εξ ανάγκης συναίνεση των κατοίκων ενός χωριού ώστε αυτό να τεθεί υπό την προστασία του, με αντάλλαγμα την παραχώρηση ενός τμήματος της αγροτικής του παραγωγής³⁸. Είναι άραγε αυτή η περίπτωση του Δελβινακίου, το οποίο εμφανίζεται να διαθέτει κάποια επαρκή χρηματικά αποθέματα;

Ο Γ. Γαζής εντάσσει στην αφήγησή του ένα έγγραφο που φέρονται να έστειλαν στο Σουλτάνο οι «Τούρκοι και Ρωμαίοι» προεστοί της Παλαιάς Πωγωνιανής προς υπεράσπιση του Αλή πασά. Ο συγγραφέας το θεωρεί «δόλιον, πεπλασμένον» και δεν δίνει καμία ένδειξη για την προέλευσή του, είναι συνεπώς αμφίβολη η αξιοπιστία του· εντούτοις το λεκτικό και το ύφος παρέχουν αρκετά ισχυρές ενδείξεις ότι, εάν δεν είναι αυθεντικό, τουλάχιστον αποδίδει το περιεχόμενο κάποιου υπαρκτού ντοκουμέντου. Σε αυτό οι συντάκτες του δίνουν μία διαφορετική εικόνα για την αιτία της διένεξης: «οι Δελβινακιώταις, οπού έχουν μία γνώσι και μία κουβέντα με τους Γαρδικιώτας και Καστερούς [= Καστρινούς δηλ. Αργυροκαστρινούς] και εξάπωσαν [= κατέκτησαν, κατέλαβαν] τον τόπο όλον με σερετιλίκια [= σφοδρότητα], και δεν αφήνουν τα γειτονικά μπλιάκια [= κρατικά τσιφλίκια], και πιστά χωριά του βασιλέως διανα ζήσουν· τους πήραν τον τόπον όλον, και τον έκαμαν εδικόν τους, και ζάπι [= κυριότητα] δεν γέγονται ούτε αφέντη ακούουν»³⁹. Εδώ επομένως, οι κάτοικοι του Δελβινακίου εμφανίζονται να έχουν καταπατήσει τις γαίες γειτονικών χωριών ή αλλιώς να έχουν «τσιφλικοποιήσει»

37. Γ. Γαζής, «Τρόπαιον», σ. 381.

38. Βλ. Δ. Δημητρόπουλος, «Αγαλίκι», *Τα Ιστορικά* 50 (2009), σ. 76-78.

39. Γ. Γαζής, «Τρόπαιον», σ. 405-406.

εκείνοι γειτονικά πιο αδύναμα χωριά. Μια έμμεση επέκταση των γαιών που εκμεταλλεύονταν οι Δελβινακιώτες πέραν των στενών ορίων της κοινότητάς τους, εντοπίζεται και σε έγγραφα κτηματικών διαφορών των μέσων του 19^{ου} αιώνα⁴⁰. Είναι οι μαρτυρίες αυτές άραγε ενδεικτικές ότι οι Δελβινακιώτες είχαν τη δύναμη να ασκούν μιας μορφής εξουσία στην ευρύτερη περιοχή τους;

Μια τεκμηριωμένη απάντηση δεν μπορεί να δοθεί με τα σημερινά δεδομένα της έρευνας. Η σύνδεση όμως που κάνουν οι προεστοί της Πωγωνιανής με το Αργυροκάστρο και το Γαρδίκι, το χωριό του καζά του Αργυροκάστρου, που γνώρισε τη μήνη του βεζίρη των Ιωαννίνων και εξολοθρεύτηκε τελικά το 1812 από το στρατό του⁴¹, εντάσσει ίσως και το Δελβινάκι σε άλλα συμφραζόμενα: στην προσπάθεια δηλαδή του Αλή πασά να καθυποτάξει με άτεγκτη βία όσους απειθαρχούσαν στην εξουσία του. Αξίζει μάλιστα να επισημανθεί ότι μια μαρτυρία της εποχής συνδέει τη σύγκρουσή του Αλή με τους Γαρδικιώτες με τη διεκδίκηση ενός τσιφλικιού⁴².

40. Σε έγγραφο του 1847 προς τον Πατριάρχη κάτοικοι του Δελβινακίου διεκδικούν τμήμα γης με την ονομασία Σκαπέτο, το οποίο θεωρούν «μισρά» δικό τους. Τη γη αυτή που βρίσκεται μακριά από το Δελβινάκι φέρεται να την έχει καταπατήσει κάποιος προμετινός αγάς, ο οποίος είχε τσιφλίκι το ήμισυ του γειτονικού χωριού Μέβγεζα, ενώ το άλλο μισό ήταν ιμλάκι, δηλ. ιδιοκτησίες των κατοίκων. Τα κτήματα του Σκαπέτου δούλευαν ζευγίτες του Οσμάνογλου, οι οποίοι έδιναν στο Δελβινάκι κάθε χρόνο μοροδέκατον. Το έγγραφο δημοσιεύει ο Ν. Πατσέλης, «Παλαιογραφικά Πωγωνίου», *Ηπειρωτική Εστία* 2 (1953), σ. 1030-1032 και του ίδιου, «Παλαιογραφικά Δελβινακίου», *Ηπειρωτική Εστία* 18 (1969), σ. 319-320. Πάντως το 1811, τα Σκαπετινά μαζί με το Δολό και το Γουβέρι αναφέρονται ως τσιφλίκια του Αλή πασά σε σχέδιο μνημονίου για τη διαχείριση της οικογενειακής τους περιουσίας, το οποίο απευθύνει ο βεζίρης των Ιωαννίνων στους γιους του, βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, *Αρχείο Αλή πασά*, τ. 2, σ. 210, έγγρ. 571.

41. Ενδεικτικά για τα σχετικά με το Γαρδίκι, βλ. Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία Αλή πασά του Τεπελενλή*, τ. 1, Αθήνα 1895, σ. 228-232.

42. Συγκεκριμένα ο Γ. Τουρτούρης στο χρονικό του αναφέρει: «Κακόσι τσεφτλίκι των Γαρδικιωτών το επλάκωσε ο Αλή πασάς και εξαιτίας τούτου άρχισεν η μάχη με αυτούς», βλ. Κ. Ν. Σάθας, «Ανέκδοτον Χρονικόν Ηπείρου», *Πανδώρα* 15 (1864), σ. 288. Για την ταύτιση του συγγραφέα με τον Γεώργιο Τουρτούρη, βλ. Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία Αλή πασά*, τ. 1, σ. λστ'.

Αν ευσταθεί η υπόθεση αυτή, το Δελβινάκι θα πρέπει να προστεθεί στον κατάλογο που συγκροτούν το Χόρμοβο, η Μαλεσιώβα, το Γαρδίκι, η Παραμυθιά και άλλοι τόποι⁴³, οι οποίοι με διαφορετικές αφορμές είχαν σχηματίσει ενοχλητικές για την πολιτική του Αλή πασά νησίδες απείθειας, οι οποίες ασκούσαν επιρροή στην ευρύτερη περιοχή, ταυτόχρονα όμως είχαν αναπτύξει και αντιπαλότητα με γείτονές τους. Από άλλη διαδρομή, εκείνη των επαγγελματιών των όπλων που αντλούσαν δύναμη από την πολεμική τους δεινότητα, θα μπορούσαν να ενταχθούν στην ίδια ομάδα και τα πιο διάσημα παραδείγματα της Χιμάρας (1798) και του Σουλίου (1789-1802)⁴⁴. Αυτούς και άλλους «απειθαρχούς» τους συνδέει ένα κοινό νήμα, η έμπρακτη αμφισβήτηση της απόλυτης εξουσίας του Αλή πασά. Αποτελούσαν λοιπόν τα εξάρματα σε μια επιφάνεια που όφειλε να λειανθεί για να επικρατήσει η έμφοβη ειρήνη που επιφύλασσε ο Αλής στους υπηκόους του.

43. Βλ. Π.Α.Π. [Παν. Αραβαντινός], *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. Α', σ. 251-253, Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία Αλή πασά*, τ. 1, σ. 31-34, Κ. Ν. Σάθας, *Ιστορικά διατριβαί*, Αθήνα 1870, σ. 163-164, Ν. Βέης, «Ο Χριστόφορος Βαρλααμίτης και το βραχύ χρονικόν αυτού», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 1 (1926), σ. 125-127.

44. Για τις συγκρούσεις Αλή πασά και Σουλίου, βλ. Βάσω Ψιμούλη, *Σούλι και Σουλιώτες*, Αθήνα 1998, σ. 349 κ.ε., όπου και συγκεντρωμένη η πλούσια βιβλιογραφία.